

ezt az évtizedeken ét rejtőző anyagot a kötet összeállító? — a Szerkesztői tájékoztató ad választ a kérdésre. A Sajtóellenőrző Bizottság iratai sem a Miniszterelnökség, sem az országgyűlés irattárában nem maradtak fenn, az úgynevezett Parancskönyv is eltűnt néhány évvel a felszabadulás után. Az Országos Levéltárban, a berni követség anyagában őrzött iratmások között (OL Küm. Berni követség k. 84 — XI. — res. 1944/379) lappangtak az utasítások, melyek filmjeiről a követség egyik munkatársa készített részletes jegyzéket; a többi irat az Igazságügyminisztérium aktái és a cenzurát közvetlenül irányító Külügyminisztérium sajtó- és kulturális osztályának anyagában búj meg. Ezek alapján a kötet három részre tagolódik: 1. Cenzúrautasítások 1939. szeptember 1941. május; 2. Cenzúrautasítások 1941. augusztus — 1944. április; 3. A Külügyminisztérium sajtó- és kulturális osztályának anyagából.

Az utasítások végigolvasása során fellelvenedik a korszak, megjelenik a magyar uralkodó osztály és a világpolitika fő reprezentánsai. Am az utasításokban és mögöttük: ott a „másik” Magyarország. Rajniss Ferenc panasolja Ullein-Réviczkynek, hogy „Amerikában Károlyi Mihályt mint új magyar államfőt portálják...” (809—1941. szept. 11., 368. p.) S bár a dokumentumok zöme a szegény, a tragédia érzését sugallja, nem egy közülük a humort sem nélkülözi. Ilyen például a Szemelvények a cenzúra által törölt lapközleményekből: „Híd című irodalmi lap Szerkesztői üzenetek rovatában (nov. 17-én) ezt az üzenetet akarta megjelentetni: „Isten malmait. Irigyeljük, hogy ennyire el tud menekülni a jelentől. Egyéb-ként az önmagát s valamennyiünket áltató történettudomány az ön által felsoroltakon kívül még a következő okokban jelöli meg a birodalom bukását: 1. A birodalom túlságos kiterjedése; 2. A leigázott népek ellenséges magatartása a fegyveres hódítókkal szemben; 3. A pénz és az áru normális viszonyának felbomlása; 4. A hagyományok nélküli kormányzó réteg alkalmatlansága az uralomra. (Ugyebár érthető, hogy nem a jelenre, hanem a római világbirodalomra gondol ilyesmikkel a lap...” (396.)

Kitűnően támasztják alá ezt a másik oldalt a kötet végén közölt facsimilek. Itt találja az olvasó Benjámin László Nyújtózik már című költeményét, melynek második szakaszát keresztben áthúzta a cenzor; látjuk a Magyar Nemzet cenzúrázott kéziratait, a Népszavából törölt hirdetéseket; Rákóczi Imre utasítását az 1942. március 15-i tüntetéssel kapcsolatban. Fennmaradt a Mussolini bukásakor kiadott telefonutasítás — mellette az utasítást tudomásul vevő szerkesztők — a gestapósok által az

utcan meggyilkolt Kórodi Béla (Kis Újság) s a mártírhalált halt Gosztonyi János (Népszav) aláírása.

A kötet izgalmas olvasmány és alapvető forrásmunka. Talán első darabja egy sajátos interdiszciplináris stúdiumnak, a hiányzó magyar cenzúratörténetnek. A cenzúráztatás szoros összefüggésben áll a korszak történetével általában, de különösen a munkásmozgalom és az illegális kommunista párt történetével, továbbá a sajtó és az irodalom történetével. Köztudott, hogy a magyar történelmet végigkíséri a szélesebb értelemben vett, a jogi formulákat meghaladó cenzúra, mely a különböző periódikusokban más-más módon nyilvánult meg, adekvát módon az osztályharc mindenkori alakulásához.

A gondolatszabadság elnyomása, a „gyanú bíráskodása”, e rossz rendőri rendszabály végigkísérte a magyar nép történetét, a haladó mozgalmakat a XVI. századtól a második világháború végéig. A gondolatszabadságnak e többévszázados üldözése összefoglaló műbe kívánkoznék — a téma messze túlnó sajtótörténeti jelentőségén. Ehhez a kutatáshoz nyújt alapvető forrást a Nem engedélyezem! című kötet.

Markovits Györgyi

Illés Lajos: Kezdet és kibontakozás Bp. 1974.
Szépirodalmi K. 438 l.

Illés Lajos tanulmányainak kötete szinte egész élő irodalmunkat felöleli. Akár a mai magyar irodalom kritikai panorámájának is tekinthetjük a *Kezdet és kibontakozás*. Mindez a könyvben tetest öltő munka folyamatosságára és szervezősége utal. Alig tíz esztendő alatt Illés végigpásztázta egész irodalmunkat, bemutatta a legjelentősebb alkotó egyéniségeket és műveket. Igaz viszont, hogy a részletesebb és elmélyültebb műelemzésre így kevesebb ideje maradt. Pedig igénye és hajlama lett volna erre is, mutatják Szabó Magda regényeiről vagy Garai Gábor verseiről szóló írásai, illetve Illyés Gyula *Új versek* című kötetéről írott tanulmányszerű kritikája, amely annak idején egész vitát kavart.

Kötetét három ciklusba rendezte, a tanulmányok és kritikák irodalomtörténeti összefüggései szerint. Az első ciklus, az *Irók és művek* íróportrékat és bírálatokat közöl. Fodor József, Illés Endre, Illyés Gyula, Hidas Antal, Szabó Pál, Sándor Kálmán, Sarkadi Imre, Szabó Magda és Garai Gábor ennek a fejezetnek a hősei. A tanulmányok és bírálatok és új magyar irodalom néhány kiemelkedő művének a természetét és prob-

lémavilágát ismertetik. A második ciklus címe: *Nemzedékek útján*. Ez a fejezet a magyar szocialista irodalom nagy egyéniségeivel foglalkozik. Felvonulnak itt az idősebb szocialista generáció tagjai, Lengyel József, Lányi Sarolta, Várnai Zseni, Illés Béla, Gergely Sándor, Tamás Aladár és Barabás Tibor. A tanulmányok szerzője közöttük helyezte el Veres Péter, Darvas József és Berda József portréját is. Mindenképpen jogosan, hiszen világnézetük és esztétikai nézeteik, művészi realizmusuk jogán őket is bátran tekinthetjük a magyar szocialista irodalom képviselőinek. (Darvas József esetében e „besorolást” ma már az irodalomtörténetírás is hitelesíti, amely a népi irodalomtól a szocialista irodalomig jelölte ki a nemrég elhunyt jelentős prózaíró helyét.) A szocialista irodalom arcképcsarnokát gazdagítja a fiatalabb nemzedéket, a felszabadulás utáni „derékhadat” képviselő Urbán Ernő és Mesterházi Lajos portréja is. Látnivaló, hogy Illés Lajos egységes és folyamatos szocialista irodalomban gondolkodik; arcképvázlataiból kibontakozik magának az irányzatnak a természetete is.

Végül a harmadik ciklus, a *Kezdet és kibontakozás*, a felszabadulás után születő új irodalmunk markáns költő és elbeszélő egyéniségeit: Nagy Lászlót, Juhász Ferencet, Simon Istvánt, Csóri Sándort, Szécsi Margitot, Galgóczi Erzsébetet, Takács Imrét, Szabó Istvánt, Sánta Ferencet, Moldova Györgyöt, Csurka Istvánt, Váci Mihályt, Galambos Lajost és társaikat mutatja be. Illés Lajos irodalomszervező munkája, amelyet az Új Írás első főszerkesztőjeként végzett, valamint előző tanulmánykötete, a *Tizenkét portré* (1966) egyaránt azt igazolta, hogy e nemzedék kritikusanak a szerepére vállalkozott. Ezúttal is az új magyar irodalomnak ezzel a legnagyobb hatású generációjával vet számot, elsősorban a generáció indulásának a körülményeivel. Azt vizsgálja,

hogy miként haladt a generáció útja az írói indulástól a későbbi összetettebb és bonyolultabb szemléleti, illetve alkotási formák felé, a „kezdettől” a „kibontakozásig”, a felszabadulást követő első művektől az új magyar irodalom immár klasszikusnak számított eredményeihez.

Már említettük, hogy a lehető teljesség igénye, amely irodalmunk mind több alkotó egyéniségének bemutatására törekedett, nem tette lehetővé a tüzetesebb műelemzéseket. Valójában nem is a műelemzés lenne Illés Lajos kritikusi és tanulmányírói műfaja, hanem a *pályakép*. Ezek a pályaképek a történelmi események mentén rajzolják fel azt az utat, amelyet megtettek Illés Lajos hősei. Eseményeket és adatokat mozgósítanak, sokszor olyanokat, amelyeket alig tart nyilván a kritika vagy az irodalomtörténetírás emlékezete. Illés Lajos kedveli a történelmi tablókát, amelyek érthetővé teszik egy-egy írói pálya indulását vagy fordulatát. Lengyel József írói útjának vázlatát például az 1912. május 23-i „Veres Csütörtök” felidézésével kezdi; azzal a történelmi eseménnyel, amelynek az író életében valóban elhatározó jelentősége volt. Máskor az írói egyéniség láttató rajza vezet be a pályaképeket. „Szál ember még ma is, inas, szijas, kemény. Van benne valami katonás, s ahogy közeledik felénk a frissen öntözött ágyások mellett, mintha az általzúgó idők mélyéről jönne... Valahonnan talán Dózsa seregéből [...], vagy éppen sággal Bocskai szabad hajdú közül” — írja le 1968-ban Szabó Pál alakját. Ezekből az írásaiból is kitészik, hogy szinte mindenkét személyesen ismert, akiről beszél, hogy szerkesztőként és kritikusként több mint két évtizede az élő magyar irodalom közelében tevékenykedik.

Pomogáts Béla